

Din Sosyolojisi

Grace DAVIE*
Çev. Halil AYDINALP**

En son yayınlanan İngilizce kitapların birinde, din sosyolojisinin alanı üç ayrı şekilde tanımlanmaktadır. Birincisi, toplumda dinin rolünü anlamaya yardımcı olmak; ikincisi, insanlık tarihi içindeki dinin önemini ve etkisini tahlil etmek; üçüncü olarak da, dinî alanı şekillendiren sosyal güç ve faktörleri anlamaktır (Hamilton 1994). Bu üç ifade yalnızca tek bir varsayımın somutlaştırılabilir. Din sosyolojisi, yalnızca sosyal bir çerçeve ile bağlantılı olduğu sürece dinle ilgilenir. Din konusuna ilgi duyan oldukça geniş diğer disiplinlerden sosyolojik olanı açık bir şekilde ayıran bu bağın niteliğidir (McGuire 1987).

Böyle bir yaklaşım din sosyolojisi alanını bir parça daraltır; fakat hem sosyal çerçeveler hem de dinler sonsuz çeşitlilikte olduğundan, bu durum çok da fazla daraltma anlamına gelmemektedir. O zaman din sosyologları, yukarıda sınırları çizilen konulara nasıl yaklaşmaktadırlar? Bu soru ilk dönemlerden modern dönemlere kadar din sosyolojisinin alt disiplinlerinin bir değerlendirmesini gerekli kılmaktadır. Din sosyologları sadece geniş bir biçimde farklı kültürel ve akademik geleneklerle değil; aynı zamanda kurumsal düzenlemelerin kısıtlamalarıyla da sınırlanmış durumdadırlar. Dolayısıyla farklı şartlar değişik düşünce çizgilerinin doğmasına yol açmıştır.

Kurucular

Din sosyolojisi, farklı bir disiplin olarak sosyolojinin başlangıcından ayrı tutulamaz. Din sosyolojisinin erken dönem seçkin temsilcileri aynı zamanda sosyolojinin kurucu babalarıydı: Marx, Weber ve Durkheim. Bu düşünürlerin herbiri, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başında ortaya çıkan ekonomik ve sosyal karışıklıklara çözüm arıyorlardı. Bu ekonomik ve sosyal kargaşa hali, düşüncelerin kendilerinin de üyesi oldukları içtimaî bünyede, hızlı endüstrileşmenin yıkıcı sonuçlarından çok daha fazla tahrik ediciydi. Tanımlamanın ötesinde dönüştürücü olduğu öngörülen din, toplumun bütünleştirici bir parçası olarak görüldüğü

* Grace Davie, "Sociology of Religion", *Encyclopedia of Religion and Society*, ed. Willam H. Swatos, Altamira Pres, London-New Delhi 1998, s. 483-489.

** M.Ü. İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

için, dinin incelenmesini bu çerçevenin dışına taşımak zordur. Yine de her bir düşündür konuyu farklı bir perspektiften ele almıştır (O'Toole 1984).

Karl Marx (ö.1883), diğerlerinden en azından bir nesil önce gelir. Din üzerinde Marksist bakış açısının temel iki argümanı vardır. Bu argümanlardan ilki tasvir edici, ikincisi yorumlayıcı bir nitelik taşır. Marx dini bağımlı bir değişken olarak tanımlar, diğer bir ifadeyle dinin doğası ve şekli, sosyal analizin temelini kuran bütün ekonomik ve sosyal ilişkilere bağlıdır. Hiçbir şey, iktisadi düzen ve üretim araçlarına sahip olma bakımından işçi-işveren ilişkilerinden bağımsız olarak anlaşılabilir. Bunu ikinci argüman izler; fakat ikinci argüman yorumlayıcı bir niteliğe sahiptir. Din, yabancılaşmanın bir çeşidi, sınıfsız bir topluma ulaşıldığında kaybolacak içtimaî yanılmanın bir belirtisidir. Bu bakımdan din, sosyolojik düşüncenin çok önemli bir boyutu olarak dünyanın ayrılmaz bir parçasıdır.

Din sosyolojisine Max Weber'in (ö.1920) katkısı alanın neredeyse bütün ünitelerine sirayet etmiştir. Weber'in düşüncesindeki temel parametre, dinin toplumdaki diğer kurumlar gibi veya onlardan ayrı olarak yapılaşabileceği fikridir. Bu düşünceyi üç temel nokta izler (Beckford 1989, 32): Bu noktalardan ilki, din ve "dünya" arasındaki ilişki belirsiz ve değişkendir. İkincisi bu ilişki yalnızca tarihî ve sosyo-kültürel bir perspektif içinde incelenebilir. Son olarak da din ve dünya arasındaki ilişki kararlı bir yönlendirme içinde gelişmeye eğilimlidir. Bu üç varsayım, büyük dünya dinlerinin karşılaştırmalı incelemesini yaptığı ve dünyanın farklı bölgelerinde dinî algıların günlük davranışlara yaptığı etkileri incelediği Weber'in din sosyolojisiyle ilgili önemli eserlerinde test edilmeye çalışılır. Aynı zamanda günlük davranışlar, dinî kararların sosyal sonuçları olduğu için birikimsel bir yapıya sahiptir. Fakat bu tür kararların kati etkisi, din mevcut düzeni meşrulaştırabileceği veya ona meydan okuyabileceği için, apriori bir varsayımın değil; ampirik bir sorgulamanın konusudur. Bu nokta daha uzak bir yere götürülür. Din, herhangi verili bir toplumda, sekülerleşme süreci içinde, dinî etkinin açık, muhtemel düşüşüyle geçmişte sahip olduğu güç ve etkiyi kaybedebilir.

Weber'in çağdaşı Emile Durkheim (ö.1917) işe oldukça farklı bir yerden başladı. Durkheim Avusturyalı Aborjinler'in totemik bir karakter taşıyan dinî yapılarını inceleyerek, din olgusunun bağlayıcı temel niteliklerini keşfettiğine inandı. "Din neşe ve huzur sağlar; dolayısıyla insanların içtimaî hayatı biçimlendirecekleri gerçeğini destekler." (Beckford 1989, 25) O zaman kaçınılmaz olarak geleneksel dinî formların hızlı bir şekilde çözüleceği toplumların kutsanmış zaman formu yapısı nasıl ve ne zaman değişmeye başlayacaktır? Durkheim bu soruyu şu şekilde cevaplar: Toplumun dinî görüntülerinin sembolik dayanışma unsurlarının ileri bir sosyal düzen ortaya çıkarabilmesi için bu dayanışma unsurlarının aynı zamanda tekâmüle izin vermesi gerekir. Teorik durum buna paralel bir

görünüm arz eder. Böylece din gerekli işlevlerini yerine getirebilmek için daima hazır bulunacaktır. Bununla birlikte bu dinin tam olarak yapısı sadece zamana göre değil; aynı zamanda bir toplum ile diğeri arasında da farklılık gösterecektir.

Farklılıklarına rağmen, din sosyolojisinin kurucu babaları insan ilişkileri içinde dinin merkezî bir konuma sahip olduğunu kabul ederler. Endüstri öncesi toplumdan endüstri toplumuna doğru gerçekleşen değişim olgusu tarafından motive edilen sosyolojinin kurucu babaları, değişen sosyal yapı içinde dinin konumuna odaklanmışlardır. Aslında din sosyolojisi devam etmesi yine de kolay olmayacak mükemmel bir başlangıca sahiptir.

Amerikan Öncüler

Aslında ikinci dalga faaliyetlerin gerçekleşmesinin ardından takriben yarım yüz yıl geçti. Bu faaliyetler çok farklı bölgelerdeki kiliselerin katkılarıyla gerçekleştirildi. Yine bu faaliyetler, Atlantığın farklı bölümlerinde değişik biçimler kazandı. Birleşik Devletler'de, dinî kurumlar göreceli olarak canlılığını korudu ve dinî uygulamalar büyümeye devam etti. XX. yüzyılın başlarında din sosyologları, oldukça geniş bir şekilde sosyal incil (social gospel) tarafından motive edilmişlerdi. İkinci tema, artarak Amerikan toplumunun sosyal üniteleriyle ilgili olan ilk temayla yan yana bir seyir izledi. H. Richard Niebuhr'un *The Social Sources of Denominationalism* (Mezhepçiliğin Sosyal Kaynakları) (Holt 1929) isimli eseri, daha sonra çıkan Jay Demerath'ın *Social Class in American Protestantism* (Amerikan Protestanlığında Sosyal Sınıf) (Rand McNally 1965) isimli eseri bu eğilimi temsil eden iki örnektir.

Ancak 1950-1960'larda Amerikan sosyolojisinin temel hareket noktası, yukarıda ifade edilen dinin bütünleştirici etkisine vurgu yapan Talcott Parsons'ın normatif işlevselciliği oldu. İşlevsel bir ön gereklilik olan din, Parsons'ın özenle işlediği karmaşık sosyal eylem ve sosyal aksiyon modelleri içinde merkezî bir yere sahipti. Parsons'ın etkisi sona eriyordu. Bu durum, Amerikan sosyologlarının sonraki kuşağında, özellikle Robert Bellah'ın incelemelerinde rahatlıkla görülebilir. Amerikan toplumuyla ilişki de önemlidir. Parsons'ın işlevselciliği, kurucu babaları motive eden kuvvetli akımdan bütünüyle farklı bir sosyal düzenden ortaya çıktı. Savaş sonrası Amerika, kurulu bir endüstrileşme sürecini sembolize etti. Bu endüstrileşme süreci üzerinde sadece arzulanabilir değil; aynı zamanda mümkün bir mutabakat oluştu. Temel iddia, genişleyen dinî değerlerle sosyal düzenin desteklenmesi gerektiği fikriydi.

Böylesi bir iyimserlik uzun sürmedi. 1960'lara gelindiğinde bu anlamda çok daha az güvenilir bir yola girilmişti ve din sosyolojisi bir kez daha değişti. Bu sefer anlam sistemlerinin sosyal yapısı, Berger ve Luckman'ın eserleriyle en güzel şekilde analiz edildi. Parsons'a ait model değiştirildi; sosyal düzen mevcuttu; fakat

o aşğıdan inşa ediliyordu. 1970'lerin sonlarında, gündemi bütünleşmeden çok - dinî çatışma da dahil- çatışmanın belirlediğı bir dünya olan modern dönem patlak verdi. (Beckford 1989, 8-13) Din daha çok çatışma ve tartışma alanı oldu.

“Dinî Sosyoloji”den “Din Sosyolojisi”ne

Batı Avrupa'da din sosyolojisi oldukça farklı bir çizgi üzerinde geliyordu. Amerika'ya nazaran Avrupa'daki dinî kurumlar canlılığını kaybetmişti. Bu durum erken savaş yıllarında Fransa'da yayımlanan araştırmalarda hemen kendini hissettirdi. Bunların en önemlisi, Fransız toplumunda kilisenin zayıflayan pozisyonundan giderek endişelenen Fransız Katolikliği içinde bir grubun tutumlarını tasvir eden Gudin ve Daniel'e ait *La France, pays de mission* (Cerf 1943) isimli eseridir. Kilisenin içinde bulunduğu durumdan duyulan kaygı güçlü bir muharrir olduğunu gösterdi. Mevcut olumsuz durumun nesnel bilgiyle düzeltilebileceğı düşüncesi giderek yaygınlaşırken nesnel bilginin önemi de kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Bu tür bir sorgulama, insanların din algılamalarını kesin olarak karakterize eden şeyin ne olduğunu anlamak ya da bilindiğı şekilde "yaşayan din"i (la religion vécue) keşfetmek niyetiyle Gabriel Le Bras'ın önderliğinde başladı.

Geçerli bilgi bazı gerilimlere yol açsa da kendine ait bir devinim kazandı. Eserleri, Fransa'da ya da dünyanın başka yerlerinde, papazlara ait ilgiler tarafından motive edilenler olduğu gibi bilginin kendi kaynağında değerli olduğuna inananlar vardı ve onlar Katolik kilisesinin problemleri bir alan oluşturmasından hoşnut değillerdi. Sırası gelince ortaya çıkan şey “Centre National de la Recherche Scientifique, Groupa Sociologic des Religions” içindeki bağımsız bir bölümdü. Başlıktaki değişiklik önemliydi. Fakat hem süreklilik hem de değişiklik söz konusuydu. Meselâ, ilk önce Boulard ve Le Bras'ın Fransız kırsal katolikliğinin haritasını çizmek için yaptığı çalışmalar (1947) önemlidir. Boulard ve Remy'nin Fransa şehirleriyle (1968) ilgili eserleriyle süreç devam etti; Isambert ve Terrenoire tarafından kaleme alınan *Atlas de la pratique religieuse des catholiques en France* isimli muhteşem eserle bu süreç en son noktaya ulaştı. (FNSP-CNRS 1980) Bölgelerin dinî haritasını çıkarmadaki bu tür başarılar, değişik dinî coğrafyalardaki farklılıkların açıklamasını kolaylaştırdı. Bu açıklamalar büyük oranda tarihî açıklamalardı ve kaynakları mahallî kültürler içinde bulunuyordu. Oldukça açık bir şekilde Katolikliğin dışındaki dinlere uygulanabilen bu analiz yüzeysel değildi.

Dinî sosyolojinin bu Fransız öyküsünü ayrıntılı bir şekilde Willaime (1995, 37-57) bizlere anlatır. Geçerli ve dikkatli belgeleme temelde papazlara ait kaygılar tarafından motive edildi. 1954'de Paris'te “Din Sosyolojisi Grubu”nun kurulmasıyla araştırmalar peyderpey Katolikliğin ötesine geçti ve farklı bir dal olarak Protestanlık sosyolojisi gelişti. Aynı şekilde çeşitli metodolojik problemlerle karşı

karşıya kalındı ve son olarak uluslararası bir teşekkülün kurulması ve din sosyolojisinin kilise sosyolojisi olmaktan çıkarılması (deconfessionalisation) fikri gelişti. Dinî sosyolojinin Fransa'daki durumunu, 1948'de Leuven'de kurulan Uluslararası Din Sosyolojisi Konferansı'nın ardından 1981'deki Uluslararası Din Sosyolojisi Konferansının izlemesi ve 1989'da kurulan Societe Internationale de Sociologie des Religions'ın gelişimi takip eder. Geline nokta, temelde, din tarafından motive edilen bir grup olgusundan bilim tarafından motive edilen bireye doğru bir değişime işaret eder. Elbette bu dinî sosyoloji akımı, dünyanın belirli bir bölümünde, Katolik Avrupa'da ortaya çıkan -ve yalnızca orada ortaya çıkabilen- bir gelişmedir. Ayrıca belirtmelidir ki din sosyolojisinin gelişimine yardımcı olan böylesi girişimler, dünyanın diğer bölgelerindeki uzmanlar tarafından daima paylaşılan zihni meşguliyetler değildir.

Tema ve Perspektifler

Disiplin içindeki çeşitliliği göz önüne alıp âdilâne muamele etmek neredeyse imkânsız olduğu için, din sosyolojisinde ağırlığı olan konuları özetlemek zor bir iştir. Son yirmi yılda din sosyolojisinin uluslararası anlamda revaç bulması ve bu durumun hep takdirle karşılanması bu işi daha da zorlaştırmaktadır. Aşağıdaki bölümler, mufassal açıklamalar olmaktan ziyade temel çizgiler üzerinden gidilerek yapılan analizler olarak görülmelidir.

Tanımlamalar: Din tanımlamaları, hem çok önemli hem de sonsuz bir biçimde problemleri bir saha olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunun iki görüntüsü vardır. Öncelikle bizler dinle neyi kastederiz? Bu soruyu kaçınılmaz şekilde ikincisi takip eder: Müşterek bir gündem oluşturabilmek için din sosyolojisini nasıl sınıflandırırız?

Tartışma konusu buralara kadar geri gider. Tartışma ana hatlarıyla Durkheim'e ait olan ve dinin ne işe yaradığı üzerine yoğunlaşan fonksiyonalizme karşı Weber'in temel vurgusu olan dinin ne olduğu şeklindeki özsel tanım arasındadır. Günümüzde bu tartışma hala devam etmektedir. Bu döngüye bir netlik kazandırmak için ortaya konulmuş en son teşebbüs, dinî hafıza kavramı içinde her iki vurguyu en güzel şekilde birleştirme çabasında olan Hervieu-Léger'in (1993) çalışmalarında bulunabilir. Dinin aslî niteliği, çok önemli bir hafıza "zinciri" düşüncesinde yer alan belirgin bir inanma modelinde yatar. Bu yüzden "din, bireysel ve kolektif bilinç içinde muayyen bir inanlar soyuna mensup olanların yarattığı bir enstrüman haline gelir." (Davie 1996, 110) Burada ifade edilen tanımlama, evrensel bir şekilde kabul edilen dünya dinlerinin inanç ve uygulamalarından daha fazlasını içine alır ancak; herhangi bir diğer anlam sisteminden dinî olanı özel bir şekilde ayırt etmek zor olduğu için konuyu genişletmekten kaçınmak gerekir.

Sekülerleşme: Din tanımlamaları ve sekülerleşme ile ilgili olarak sürüp giden tartışmalar arasındaki bağ açıktır. Dini, temelde özsel terimler içinde tanımlayanlar, dinin görünür şekilde zayıfladığını düşündükleri için Batı toplumunun giderek seküler bir yapı kazandığına inanırlar. Bruce (1995) bu yaklaşımın en belirgin temsilcilerinden birisidir. Diğer taraftan dinin fonksiyonel tanımlamalar içinde daha çok kabul göreceğini düşünenler, Durheim'e ait kutsal tanımıyla fazla ilişkili olmayan bir tanım kümesini kabul edecekleri için daha az esneklik gösterirler. Bir nokta hemen kendini gösterir. Sekülerleşme, Batı toplumları hakkında Batılı düşünürler tarafından icra edilen bir tartışmadır. Oldukça sık dile getirilen ikinci bir varsayım, günümüzde batı toplumlarını karakterize eden bu eğilimlerin, yarın dünyanın diğer bölümlerinde de kaçınılmaz bir şekilde ortaya çıkacağı düşüncesidir. Böyle bir varsayıma giderek meydan okunmaktadır. Daha ötede bir sınırlama coğrafi olmaktan ziyade tarihidir. Sekülerleşme XIX. ve XX. yüzyılın başlarında gerçekleşen hızlı endüstrileşme ve şehirleşme ile ilişkili olarak incelenmektedir. Bu çerçevede ileri endüstriyel toplumlar hakkındaki tartışmalar yeni yeni başlamaktadır.

Sekülerleşme bazen bir teori olarak ileri sürülür. Belki de sekülerleşmeyi düzenleyici bir prensip olarak tanımlamak daha doğrudur. Şüphesiz bu şekilde sekülerleşme, modern toplumlarda din hakkında geniş kapsamlı bir düşünce ve bilgi üretmek üzere bir çerçeve ve etkili bir analiz imkânı sunar. Örneğin, Wallis ve Bruce din sosyolojisine, kendilerinin tenkit ve tavsiyelerinden oluşan Britanya katkısını sağlamak için bu temayı kullanırlar. Bunu yaparak, işin kuvvet ve enerji gerektiren bir yapıya sahip olduğunu hatırlatmakta haklıdırlar. Sekülerleşme, karmaşık, ince farkların bulunduğu ve bazen kendi içinde zıtlıklar barındıran bir çalışma alanıdır (Martin 1978; Wilson 1982). Bu durumun en iyi yönü, yüksek derecede aydınlatıcı olması, en kötü yönü ise ideolojik sekülarizm için gizli, hastalıklı bir kılıf teşkil etmesidir.

Dindarlığın Boyutları: En güncel tartışmalardan biri dindarlığın boyutlarıyla ilgilidir. Dobbelaera (1981) ve Casanova'nın (1994) çalışmaları bu konuda takdire değer örneklerdir. Sekülerleşme düşüncesi, dinî hayatın bazı görüntülerinin azalırken diğerlerinin artabileceği gerçeği ile kaçınılmaz olarak karmaşık bir hal almaktadır. Göstergeler zorunlu olarak aynı yönde ilerlemez. Avrupa'da kilise-devlet ilişkilerinin -bugün geçmişte olduğundan epeyce azalsa da- hâlâ egemen yapısına karşın, Amerikan kurumlarının oldukça sert seküler bir yapıya sahip olması, bu noktada Avrupa ile Amerika arasındaki karşılaştırmayı önemli bir örnek olarak karşımıza çıkarır. Dinî aktivite neredeyse tüm Avrupalı toplumların aksine Birleşik devletlerde çok daha güçlü bir fenomendir. Bu gerçek nasıl tartışılırsa tartışılsın (Hadaway vd. 1993) Amerika ile Avrupa arasında bu konudaki mevcut zıtlık her örnekte kendini hissettirir.

Dindarlığın boyutlarıyla ilgili tartışma Avrupa'da farklı boyut kazanır. Gelecekte dünyayı, özü itibarıyla dini ortodoksi, ritüel olarak dini simgeler ve kurumsal bağlılıklarda görülebilen inkâr edilemez, aynı zamanda dramatik düşüşe karşılık; duygular, tecrübeler ve daha esrarlı dinî inançlarla ilgili dinî hayatın daha yumuşak göstergelerinde bir artış beklemektedir. Bunlar, artarak farklılaşan toplumlar için empirik bilginin değersizleşebilen bir kaynağıdır; fakat aynı zamanda bunlar Avrupa'ya ait değerlerin incelenmesinin sonuçlarıdır.

Sivil Din: Sivil dinle ilgili tartışma, hepsinden ziyade Robert Bellah'ın çalışması ile ilgilidir. *Civil religion in America* (Amerika'da Sivil Din, 1967), çoğu Amerikalı'nın inanç sistemini karakterize eden aşkın dinin garip karşıtlıklarına ve millî-zihnî bağlılıklara dikkat çeken ufuk açıcı bir eserdir. Britanyalı benzerleri kraliyet ailesini çevreleyen kutsallığı -kraliyetin genç kuşakları tarafından bir dereceye kadar lekelenen; fakat hala bozulmamış bir kutsallık- tasvir ederek farklı bir form kazanır. Fransız örneği ise oldukça farklı bir biçimde gelişir. Bu, aşkınlık kavramının "laïcité" kavramıyla yer değiştirdiği bir sivil din örneğidir. Gücün bir Fransız başbakanından diğerine geçmesi donuk ve tanrısız bir seremonidir.

Bu düşünme tarzının ilginç bir örneği Avrupalı olma kimliğinin gelişiminde bulunabilir. Eğer Avrupa bir birlik olarak etkili bir biçimde işlevsel ise, bayrak, millî marş ve inanç sistemiyle tamamlanan kendine ait sivil bir dinin varlığını gerektirecektir. Kendisinin tarihi inancını yerine getirmeyi büyük oranda inkitaya uğratan bir kıta olarak bu durum paradoksal bir görünüm arz eder ve bu mirasın sınırlarının yeniden bir kez daha tanımlanması gerekir.

Yeni Dinî Akımlar ve Yeni Dönem: Pek çok insan topluluğu içinde büyük çoğunluğun inanç ve uygulamaları hakkında yaptıklarımızdan, en azından sosyolojik olarak, yeni dinî hareketler hakkında çok daha fazlasını yaptığımızı bildiğimiz için, din sosyolojisine ait mevcut materyaller arasında devamlı bir tenakuz söz konusudur. Ya da, daha pozitif bir şekilde aynı noktayı şu şekilde ifade edebiliriz. Alanda bazı seçkin yazar ve düşünürler tarafından oluşturulan mezhepler, kültürler ve yeni dinî hareketler konusunda önemli ve artarak genişleyen bir materyaller bütünü vardır (Bu konuyla ilgili en belirgin isimler Barker, Beckford, Dobbelaere, Richardson, Wallis ve Wilson'dur). Bu alanda Japon sosyologların katkısı da unutulmamalıdır. Yeni dinî hareketler konusundaki materyal sıklıkla dergiler tarafından oluşturulur. Bu durum, böyle hareketlere iştirak eden göreceli olarak küçük insan sayıları düşünüldüğünde şaşırtıcıdır; çağdaş toplumlardaki yeni dinlerin varlığı tarafından ortaya çıkartılan konular, özellikle dinî hoggörü sorunu açısından düşünüldüğünde daha az şaşırtıcıdır. Bu problemlerin genellikle tanımlama sorununa geri döndüğünü hatırlatmalıyız. Kesin olarak gerçek bir dini

oluşturan şeyin ne olduğu konusundaki tartışmalar, sosyologların tartıştıkları diğer konular gibi bütünlük içinde işlenmesi zor bir özelliktir.

Yeni dinî hayatın bir şekli “Yeni Çağ” (New Age) başlığı altında zikredilmektedir. Yeni Çağ anlayışı, zengin bir felsefe bileşimidir ve hem Doğu hem de Batı’dan uygulamalar üretmiştir. Yeni Çağ’ın önemi, basmakalıp şekillerden uzak, çağdaş toplumda kutsalı onaylamasından kaynaklanmaktadır. Genelde de yeni bir milenyum yaklaşımı ile bağlantılıdır.

Fundamentalizmler: Dikkat çekici şekilde farklı, Batı için görünürde daha az geçerli, son dönemde ortaya çıkan bir fenomen olan fundamentalist hareketler dünya genelinde sosyolojik dikkatleri üzerine çekti. Fundamentalizme duyulan ilgi büyük oranda, sağlam imkânlarla desteklenen “fundamentalizm projesi” çerçevesinde Chicago Üniversitesi’nde işlendi. Proje kapsamında yürütülen çalışmalar sonucunda, sadece fundamentalizmin farklı görüntüleri işlenmeyecek; aynı zamanda dünyanın nerdeyse her bölgesinden ve her dünya inancından detaylı empirik incelemelerden meydana gelen altı kitap yayımlanacaktır. “Proje, XX. yüzyılda modernleşme ve sekülerleşme küresel süreçlerine karşı, çeşitli dinî hareketlerden ilham alan başkaldırların “soy benzerlikleri” olduğuna dair ortaya atılan varsayımları test edecek” (Marty-Appley 1993, 2). Diğer bir ifadeyle, dünya genelinde yaygınlık kazanan çeşitli fundamentalist hareketlerin ortak özelliklerine odaklanan bir çalışma olacak. Bu girişimde Weber’e ait ideal tip oluşturma arayışı öne çıkarak kurucu babaların metodolojik etkisinin hala devam etmekte olduğu ortaya çıkmaktadır. İçerik açısından gündem, bir kez daha dünyada cereyan eden hadiselerin etkileri tarafından, özellikle son on yılda genişleyen fundamentalist hareketler tarafından belirlenmektedir. Açıklamalar oldukça sık şekilde küreselleşme tartışmalarına ve geç kapitalizmin doğasına vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme konusuyla ilgili daha geniş tartışmalar Roland Robertson (1992) ve Peter Beyer’ in (1994) çalışmalarında bulunabilir.

Din ve Günlük Hayat: Alternatif ve çok daha güncel bir nokta, sosyolojik düşünmenin farklı bir boyutunu oluşturur ve günlük hayat içinde dinin önemini konu edinir. Dinin, insan ilişkilerinden çevreye kadar insan varlığının temelleri üzerinde önemi ve etkisi mevcuttur. Tüm dinlerin insan ve tabiat hakkında daima söyleyecek sözü olmuştur.

Beslenme, cinsiyet, cinsellik, sağlık, tedavi, ölüm, şehitlik gibi pek çok konu dinî kontrol ve dinî eğitimin içinde bulunur. SISR’nin 23. konferansında (Quebec 1995) bu tartışma açıldığında, din sosyolojisinin gündemini, sosyolojinin ilgili dallarının yeni katkılarıyla önemli bir şekilde genişletmiş oldu. Konferans aynı zamanda, antropolojinin din sosyolojisine olan katkılarını bir kez daha doğruladı (Turner 1974; Douglas 1973, 1978).

Günlük hayata dinin katkıları konusunda özgün bir vurgu, toplumsal cinsiyet ve din konusundaki çalışmalarda bulunabilir. Örneğin önemli bir sorgulama, kadınların kadın oldukları için veya kadın olarak yaptıklarından ötürü erkeklerden daha dindar olup olmadıkları konusunda cereyan eder. Batı bağlamında, kadınların inanç ve pratiklerinin ve genel olarak inandıkları şeylere erkeklerden daha bağlı olduklarını gösteren ikna edici kanıtlar vardır. Bunun niçin böyle olduğu ve durumun olası değişiklikler gösterip göstermeyeceği sosyolojik tartışma için epey gündemi teşkil edecektir. Aynı zamanda Batı kilise tarihi dikkate alındığında, kadınların sorumluluk üstlendikleri pozisyonların sistematik şekilde yok edildiği son derece erkek egemen bir kurumsallaşma da ayrı bir tartışma konusudur. Diğer bir sorgulama şöyle devam eder: En azından Protestan kiliselerinin liderliklerinde kadınların oranı artarak devam ederse, kadın mevcudiyeti, yalnızca kurumların kendilerinde değil; aynı zamanda kadınların duyurmaya çalıştıkları mesajın doğasında da olası bir etki veya farklılık yaratacak mıdır?

Aktüel İkilemler

Dengesizlikler-Eşitsizlikler: Din sosyolojisi içindeki eşitsizlikler artmaktadır. Bunların birisine zaten yukarıda işaret edilmişti. Sosyologlar, sıradan insanların inançları hakkında bildiklerinden dinî hayatın egzotik uçları hakkında daha fazlasını bilirler. Ya da aynı noktaya farklı bir şekilde işaret etmek gerekirse, dinî karmaşanın uç kısımları, sürekli uyarıcı bir biçimde bulanık kalan ortadaki tablodan çok daha yeterli bir şekilde tanımlanır. Hiç kimse uçların ilginç -belki de en ilginç- soruları gündeme getireceğini inkâr edemez; fakat buna mukabil merkez hakkındaki mevcut bilgi eksikliği neredeyse hiç güven telkin etmemektedir. Bu eksikliği gidermek için yapılan açıklamalar en azından diğer konularda var olan zihinsel içerikten yoksundur.

Sosyologlar, bulmacanın ortasındaki resmin bulanık olduğunu farz ettiler; çünkü o yavaş yavaş yok oluyor. Batılı toplumlarda, dinî hayatın bazı görüntülerinin bir piyasa düşüşü gösterdiği doğrudur. Niçin böyle bir durumla karşı karşıya olduğumuzu anlama ihtiyacı içindeyiz. Diğer görüntülerin yokluğu ve niçin olmadığı da eşit derecede önemli bir sorudur. Dahası batılı olmayan toplumlar mevcudiyetini devam ettirmeyle ilgili olarak piyasa açısından farklı bir dinî gelişim gösterir. Bu yüzden eşitsizlik iki farklı tarzda ele alınmak zorundadır.

Diğer taraftan, Batı'ya ait resmin ortasındaki konuya yeniden odaklanma gereksinimi vardır. Misal vermek gerekirse Roof (1993), Roof ve Mc Kinney (1987)'in çalışmaları bu konunun önemli örneklerini teşkil eder. Aynı zamanda disiplin, Batı zorunlu olarak ileriye gider varsayımından kurtulmalıdır. Sözgelimi, niçin bizler Latin Avrupa'dan Latin Amerika'ya doğru bakıyoruz da dünyanın diğer bölgelerindeki yolları görmüyoruz? Aşağıda Martin (1996,41f)'den alınan

bölüm bu konuyu gıpta edilcek bir açıklıkla kesin olarak gözler önüne sermektedir:

“Çeyrek yüzyıl kadar önce, başlangıçta Birleşik Devletler’de bulunmalarına rağmen Anglo-Amerikan kültürlerinin gönüllü mezheplerinin niçin Latin Amerika’dan çıkmadıklarını kendime sordum. Gerçekleşen durumu açıklamak için Latin Amerika’nın Latin Avrupa’ya çok benzer olması gerektiği sonucunu çıkar-dım. Fakat şimdi soruyu değiştirme eğilimindeyim ve niçin Burgeon Latin Ame-rika mezheplerinin, Latin Avrupa’dan çıkmadığını soruyorum. Yine de, son iki asır boyunca hem Latin Amerika hem de Latin Avrupa’ya kendi özel karakterle-rini veren şartlar büyük oranda kayboldu. ‘Katolisizm Kalesi’nin eski uzantıları ya da militan sekülerlik, artık geçmişte oldukları şeyler değil. Birbiriyle yarış içinde mezheplere ait kültürlerin ortaya çıktığı yeni alanlar doğmuştur.”

Sosyoloji Ana Akımından Tecrit ve Ayrım: Beckford (1989), ana disiplin din sosyolojisinin hem ayrımının hem de tecridinin altını çizdi. Netice itibarıyla her iki eş, yani sosyoloji ve din sosyolojisi yoksullaştırılmaktadır. Din sosyolojisi, sosyoloji içindeki teorik gelişmelerin uyarıcı etkisini kaybetti ve genel sosyologlar, dinin çağdaş toplumda aşırı bir ilgi alanı olduğu varsayımını devam ettirdiler. Bu ikilemden kurtulmak mümkün müdür? Aşağıda varsayım niteliğin-de bazı önerilerimiz vardır.

Teorik İhtimaller: Din sosyolojisi, büyük oranda, endüstri öncesi toplum-dan endüstri toplumuna doğru gerçekleşen değişim ile ilgili tartışmalara odaklanmaktadır. Tartışma genişleme eğilimindedir. Bir taraftan modernitenin mahi-yeti ve şekilleriyle ilgili ufuk açıcı katkılar (Giddens, Beck, Baumann ve diğerleri) gerçekleştirildi. Diğer taraftan modern dünyada dinin rolünü marjinalleştirmek-ten ziyade, dine bütünleştirici bir rol biçen alternatif analizler sunma ihtiyacın-dan doğan yaklaşımlar eşliğinde yeni bir döneme girildi. Bu dönemin ana vurgu-su, dinin doğasının ve şekillerinin bizzat modernitenin kendi doğasına bağlı olduğunu kabul eden bir yaklaşım olmuştur ve bu yaklaşım geçmişle mukayese edildiğinde dinle ilgili tartışmalarda önemli bir kırılma noktasıdır. Bu noktanın temel parametresi şudur: Çağdaş din moderniteye karşı bir reaksiyon değil; modernitenin bir ürünüdür.

İkinci bir olasılık, Beckford tarafından zaten önerilmiş bir düşünceyi izleyebi-lir: Öneri, dinin sosyal bir kurum olarak değil; kültürel bir kaynak olarak görül-mesi gerektiği şeklindedir. Dinin kısıtlayıcı şartlarını kaldırmak, hem dinî alanın kendisi hem de din konusunda çalışanlar açısından yeni fırsatlar sunmaktadır.

Üçüncü ve tümüyle farklı bir açılım rasyonel tercih teorisine ait açıklamada yer alır. Start, Bainbridge, Iannaccone, Pettersson, Hamburg dinin arz yanlı (a supply-side) bir modelini sundular. Bu tartışmayı Bruce (1996) özetler. Model öncelikle, serbest piyasanın bir monopolden daha verimli olduğunu, ikinci olarak

bu durum herhangi bir ürün için ne kadar gerçekse dinin tüketimi için de herhangi başka bir şey gibi o kadar gerçektir. Bu öneri şöyle devam eder: Eğer Birleşik Devletler'de olduğu gibi serbest piyasa işleyişine izin verilecek olursa Avrupa dinî yapısı (da) gelişecektir. Bu argümanı diğerleri, özellikle dikkat çekici şekilde Bruce'un kendisi, yeterli veriler ortaya koyarak çürüttü.

Yeni dinî hareketlere odaklanma, aynı zamanda, din sosyolojisi içinde marjinalleşmenin katı biçimlerine yol açmıştır. Karşıt şekilde, sosyal hareket tahlillerinde, sosyolojik ilginin çok fazla artış göstermesinden dolayı yeni dinî hareketler doğrudan disiplin içine geri dönüş yapabilir. Sahaya ilgi duyanların izlemesi gereken ilişkiler XX. yüzyılın sonunda gelişen sosyal hareketlerdir. Benzer şekilde seküler toplumun gelişimleri ile ilgili (bir diğer husus) dinî inançla dinî mensubiyetin evrimlerinin sosyal hayatın karmaşık görüntüleri içinde farklı bir argüman olarak ayrı olmasıdır (Dovie 1994). Bu durum geniş ölçekli siyasal partilerin düşüşünde, ticarî kuruluşların yok olmasında ve serbest zaman faaliyetlerinin değişiminde örnek olarak kendini göstermektedir.

Dinî hayat içindeki değişimler bu arka plan merkeze alınarak düşünülmelidir. Bu konudaki açıklamalar, dinî değişimden çok, tahakkuk eden sosyal oluşturmalar içinde bulunabilir. Yine de "tüm" inanç sistemleri benzer güvenilirlik problemleri gösterir. Çevre konusunda yapılmış meşhur bir incelemede, antropolog Mary Douglas (1975) kesin bir şekilde bu konuya işaret eder.

Öze Ait Öneriler: İkinci bir olasılıklar gurubu, sosyolojinin araştırma konusunun gelişiminde keşfedilebilir. Burada üç örnek üzerinde durulacaktır.

İlki, sağlık sosyolojisine yönelik hızlı bir biçimde gelişen ilgidir. Tıbbî tedavi tarihinin geleneksel yapısı, modern ve teknolojik bir toplumda, dinin etkisinden giderek kopan bir ayrılığa vurgu yaptı. Postmodern vurgular, -burada bütünüyle tartışmalı terimler daha uygundur-, sağlık ayırımından ziyade bütünlüğün bir yansımaları olduğu için, beden, akıl ve ruh arasındaki sınırları küçülterek akıl ve ruhu yeniden birleştirir.

İkinci bir örnek, dinî azınlıkların yasal haklarının, artan çoğulcu toplumlarda kendilerini daha net ifade etmeye başlamalarından dolayı hukuk sosyolojisinde bulunabilir. Bu (tür) karşılıklı ilişkilerin etkisini göstermek için burada mukayeseli analiz esastır. Sözelimi, mahkemeye müracaat edildiğinde, hoşgörüle ilgili bir hukuk davası açılabilir mi? Bu durum elbette ülkeden ülkeye farklılık gösterecektir. Bölgelerin tayini konusunda dava tartışılır mı? Kiminle tartışılır? Mahkeme son karar mercii midir? Son soru, özellikle Avrupa'ya uygun veya gerçekten herhangi bir federal yapıda, ulusal ve uluslararası çıkarların bu devletlerin göreceli pozisyonlarını sınırlayıp sınırlayamayacağı konusundadır. Richardson'un çalışması (hem hukuk hem de sosyolojide niteliklidir) bu alanda mükemmel bir başlangıç olarak görülebilir.

Üçüncü bir örtüşme siyaset bilimiyle ilgilidir. Dinî politik sadakatin geleneksel yapılarının özellikle Avrupa’da erozyona uğradığı gerçektir. Fakat dinin artık politik bir mesele olmayacağını da söyleyemeyiz. Gerçekten günümüzde dini potansiyel kendisini küresel ölçekte yoğun vahşetle bağlantılı olarak ifade etmektedir. Politik bölünmeler dinî ideolojiler tarafından güçlendirildiğinde tehlikeli çatışmalara yol açabilmektedir. Bu tür olayları anlayabilme girişimleri farklı disiplinlerden uzmanların iş birliğini daha da fazla gerektirmektedir. Din sosyolojisini XXI. yüzyılın dönüm noktasında yoğun çaba gerektirecek bir gündem beklemektedir.

Deneyssel olduğu kadar teorik olarak kaynakların olası en geniş sınırlarına ulaşarak kadın-erkek herkesin meydan okumaya karşı mücadele etmesi gerekmektedir. Din bir kez daha sosyoloji disiplininin bütünüyle bir parçası olmalıdır.

Kurumlar ve Dergiler

“Din sosyolojisi Uluslararası Topluluğu”na zaten yukarıda işaret edilmişti. Bu topluluk “Conference Internationale de Sociologie Religieuse”den neşet etti. Topluluğun kökenleri Katolik Avrupa’nın din sosyolojisinde bulunur; bununla beraber adım adım din sosyolojisi içindeki farklı eğilimleri teşvik eden gerçek bir küresel organizasyon olmak ve geniş ölçekli analizler ortaya koymak gayesiyle sınırlı katoliklik vurgularını terk etti. (bk. *Social Compass*, 1990, nr.1.) Çıkardığı dergi kırktan fazla ülkede 700 civarında kişiye düzenli olarak gönderilmektedir. Yine örneğin 1995 Québec toplantısına yaklaşık 300 uzman katılmıştır.

Uluslararası Sosyoloji Derneği’nin 22 Araştırma Komitesi, genel sosyolojiyle yaratıcı bağlar kurabilmek için mükemmel bir teşebbüs olan ikinci bir uluslararası forum gerçekleştirmiştir.

Din sosyolojisi organizasyonlarında pek çok ülke yer alır. Bunlardan üç Amerikan gurubu en büyüğüdür ve bu grupların kendilerini destekleyen bağımsız dergileri mevcuttur. (“The Association for the Sociology of Religion” organizasyonu, *Sociology of Religion* ve resmi olarak *Sociological Analysis*’i yayımlamaktadır. “The Religious Research Association grubu, *Review of Religious Research* dergisini ve son olarak “The Society for the Scientific Study of Religion” teşekkülü ise *Journal for the Scientific Study of Religion* dergisini yayımlamaktadır.)

İki Avrupa tandanslı dergi vardır. Köken itibariyle Hollanda’da gelişen; fakat şimdi Louvain-La-Neuve’de basılan *Social Compass* bunlardan ilkidir. Dergi 1989’dan beri Sage yayınevi tarafından basıldı ve her yılın ilk sayısında kullanılmak üzere materyal sağlayan SISIR ile yakın ilişkiler geliştirdi. *Archives de Sciences Sociales des Religions* ise Paris’te basılmaktadır. Dergi süreç içinde ismini değiştirmiştir. Günümüzde *Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales* ile birlikte

yayınlanan dergi bir "The Centre National de la Recherche Scientifique"un ürünüdür.

KAYNAKLAR

- Barker, D. et al, *The European Values Study, 1981-1990* (London:European Values Study, 1993)
- Beckford J., *Religion and Advanced Industrial Society* (London: Unwin-Hyman, 1989)
- Beckford, J., "Post-modernity, High Modernity and New-modernity", in *Postmodernity, Sociology and Religion*, ed K. Flanagan and P. Jupp (London:Macmillan,1996: 30-47)
- Bellah, R., "Civil Religion in America ", *Daedalus* 96(1967): 1-21
- Beyer, P., *Religion and Globalization* (London: Sage, 1994)
- Boulard R. and G. Le Bras, *Religieuse de la France Rurale* (Paris: Aux cahiers du clergé rural,1947)
- Boulard R. and J. Rémy, *Pratique religieuse urbaine et régions culturelles* (Paris: Ed ouvrières-Economie et Humanisme, 1968)
- Bruce, S., "The Truth About Religion in Britain," *Journal for the Scientific Study of Religion* 34 (1995 b.):417-430)
- Bruce, S., *From Cathedrals to Cults* (Oxford:Oxford University Pres 1995 a.)
- Casanova, J., *Public Religions in the Modern World* (Chicago:University ofChicago Pres, 1994)
- Davie, G., "Religion and Modernity," in *Postmodernity, Sociology and Religion*, ed . K. Flanagan and P. Jupp (London Macmillan, 1996): 101-117
- Dobbelaere, K., *Secularization* (London Sage, 1981)
- Douglas, M., *Implicit Meanings* (London:Routledge, 1975)
- Douglas, M., *Natural Symbols* (London:Barrie and Jenkins, 1973)
- Douglas, M., *Purity and Danger* (London:Routledge, 1978)
- Hadaway, C. K. et al., "Whst the Polls Don't Show," *American Sociological Rewiev* 58 (1993): 741-752
- Hamilton, M., *The Sociology of Religion* (London routledge, 1994)
- Heelas, P., *The New Age* (Oxford: Blackwell, 1996)
- Hervieu-Léger, D., *La religion pour mémoire* (Paris Cerf,1993)
- Hervieu-Léger, D., *Vers un nouveau christianisme?* (Paris: Cerf, 1986)
- Martin, D., "Remise en question de la théorie de la sékularisation," in *Iden titésreligieuses en Europe*, ed. G. Davie and D. Hervieu-Léger (Paris: La Découverte, 1996)
- Martin, D., *A General Theory of Secularization* (Oxfor: Blackwell, 1978)
- Marty, M. and R.S. Appleby, *Fundamentalisms and Society* (Chicago:Univiersiy of Chicago Press,1993)
- McGuire, M., *Religion* (Belmont, Califa Wadsworth, 1987)
- O'Toole, R., *Religion* (Toronto:McGraw Hill, Ryerson, 1984)
- Robertson, R., *Globalization* (London:Sage, 1992)

- Roof W. C. and McKinney, *American Mainline Religion* (New Brunswick, N. J.: Rutgers University Pres, 1987)
- Rouf, W. C., *A. Generation of Seekers* (San Francisco:Harper, 1993)
- Turner, V., *The Ritual Proses* (Harmondsworth, U. K.: Penguin, 1974)
- Wallis R. and S. Bruce, "Religion," *British Journal of Sociology* 40(1989): 493-519
- Willaime, J., *Sociologie des Religions* (Paris: Presses Universitaires de France, 1995)
- Wilson, B. R., *Religion in Sociological Perspective* (Oxford:Oxford University Pres, 1982)